

The Right to the City in Transition: A Bibliometric–Content Analysis of Conceptual and Policy Transformations (1967–2020)

Saeid Gholami¹ , Atoosa Modiri² ✉, Ali Tayebi³

1. Department of Urban Planning, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

Email: ud.gholami@gmail.com

2. (Corresponding Author) Department of Urban Planning, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

Email: ato.modiri@iauctb.ac.ir

3. Department of Urban Planning, University of Tehran, Tehran, Iran

Email: alitayebic@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:

Received:

14 December 2025

Received in revised form:

8 March 2026

Accepted:

14 April 2026

Available online:

20 May 2026

Keywords:

Right to the City,
Spatial Justice,
Urban Democracy,
Urban Governance,
Urban Citizenship,
Social Participation,
Data Justice,
Bibliometric Analysis,
Content Analysis,
Inclusive Urban
Development.

ABSTRACT

The “right to the city”, first introduced by Henri Lefebvre in 1968, is recognized as a foundational concept in human geography and urban planning. Emphasizing social justice, civic participation, and the equitable distribution of urban space and resources, this theoretical framework redefines the relationship among people, space, and power. However, the literature reveals a significant gap between its theoretical foundations and practical implementation, as urban policies face considerable institutional and structural challenges. The methodology adopts a mixed content-analysis approach, consisting of: (1) descriptive–quantitative analysis of word and category frequencies based on the classical framework of Lazarsfeld and Barton, and (2) inductive qualitative content analysis following Schreier’s methodological guidelines to extract themes, classify concepts, and interpret intertextual patterns. This mixed methods approach enables a deeper understanding of how the dimensions of the “RTTC” are represented across scientific and policy texts and supports a data-driven reconstruction of its conceptual structure. The findings indicate that RTTC embodies a network-based and non-hierarchical structure. Its social (participation and urban identity), planning (spatial justice and service distribution), political (governance and decision-making), and human (housing rights, lived experience, and social security) dimensions interact continuously. The final conceptual model highlights the overlap and mutual reinforcement among these dimensions. The interconnection of spatial justice, civic participation, transparent governance, and human experience forms the core of contemporary discourse. Achieving the full realization of this theory requires multi-level policymaking, institutional cooperation, genuine citizen participation, and the integration of social, spatial, environmental, and human justice into urban decision-making processes.

Cite this article: Gholami, S., Modiri, A., & Tayebi, A. (2026). The Right to the City in Transition: A Bibliometric–Content Analysis of Conceptual and Policy Transformations (1967–2020). *Human Geography Research Quarterly*, 58 (2), 147-161.

<http://doi.org/10.22059/jhgr.2026.384631.1008752>

Extended Abstract

Introduction

The Right to the City (RTTC), first articulated by Henri Lefebvre in 1968, has become one of the most enduring and transformative theoretical constructs in contemporary urban studies and human geography. Lefebvre challenged conventional understandings of the city as a neutral physical entity by conceptualizing it as a socially produced space shaped by dynamic relations of power, capital accumulation, political authority, and everyday life. In this formulation, urban space is neither merely a container of social processes nor a passive outcome of economic growth; rather, it is actively constructed through social struggles, institutional arrangements, ideological formations, and material practices that define urban existence. RTTC therefore represents a collective claim to reshape the production of urban space in accordance with principles of justice, democracy, participation, and human dignity. This theoretical orientation has profoundly influenced subsequent debates on urban citizenship and spatial justice across geography, sociology, political science, and urban planning.

Lefebvre's original formulation emphasized two interrelated components: the right to participation and the right to appropriation. Participation refers to inhabitants' active involvement in decision-making processes shaping urban development, while appropriation concerns the right to access and inhabit urban space meaningfully. Together, these principles articulate a reimagining of urban citizenship grounded not solely in legal status but in lived presence and social contribution. RTTC thus challenges liberal-democratic notions of citizenship by foregrounding inhabitance as the normative basis of rights claims. Moreover, this dual framework has provided a powerful analytical lens for critiquing exclusionary urban policies and advocating for more inclusive forms of city-making.

Since its introduction, RTTC has undergone significant reinterpretation and expansion. Scholars such as David Harvey reframed the concept as a collective right to reshape

urbanization itself, linking it to critiques of neoliberal restructuring and uneven capital accumulation. Others extended the framework to urban governance, democratic accountability, spatial justice, environmental sustainability, and grassroots mobilization. In Latin America, the concept influenced municipal charters and constitutional reforms, while in Europe it contributed to debates on participatory democracy and inclusive planning. In North America, RTTC has been mobilized by community organizations fighting gentrification and displacement, demonstrating its practical relevance beyond academic discourse.

However, this diffusion has produced both enrichment and fragmentation. RTTC has been interpreted as a moral demand, political slogan, legal entitlement, human rights principle, and planning instrument. While this multiplicity broadened applicability, it also generated ambiguity regarding operational meaning. In practice, many urban administrations adopt participatory rhetoric while maintaining centralized authority, speculative land markets, and market-driven development. Consequently, a persistent gap remains between normative aspirations and institutional realization. This gap constitutes the central problem motivating the present study, as it hinders the translation of RTTC's emancipatory potential into tangible urban reforms.

Contemporary urban transformations further complicate this landscape. Globalization, housing financialization, privatization of public space, environmental degradation, climate vulnerability, migration pressures, and digital governance have intensified socio-spatial inequalities. Platform urbanism and data-driven management introduce new modalities of power, surveillance, and exclusion beyond traditional spatial injustices. Smart city technologies and algorithmic decision-making increasingly shape resource allocation, mobility, and access to services. These developments underscore the need to reassess RTTC's conceptual architecture in light of twenty-first-century urban challenges. Without such reassessment, RTTC risks losing its critical edge in

addressing emerging forms of urban inequality.

This study analyzes the global trajectory of RTTC discourse between 1967 and 2020 through mixed bibliometric and qualitative content analysis. It addresses three core research questions: How has RTTC been thematically represented in academic literature? What structural imbalances exist among its principal dimensions? How can these dimensions be integrated into a coherent framework capable of informing transformative urban policy? By reconstructing RTTC as a multidimensional paradigm, this research seeks to clarify its conceptual structure and enhance its relevance within contemporary governance debates. Ultimately, this study aims to analyze the global position of RTTC and examine its social, planning, political, and human dimensions to provide a coherent and applicable understanding of urban justice dynamics.

Methodology

This research employs a mixed-methods approach integrating quantitative bibliometric analysis with qualitative inductive content analysis. This dual approach enables both macro-level mapping of scholarly production and micro-level interpretation of conceptual development across different geographical and disciplinary contexts over an extended period.

A dataset of 1,186 academic documents published between 1967 and 2020 was compiled from Scopus, Web of Science, ScienceDirect, Google Scholar, and ProQuest. Search strategies combined terms such as “Right to the City,” “Spatial Justice,” “Urban Citizenship,” and “Urban Democracy.” The corpus included peer-reviewed journal articles, scholarly books, book chapters, research reports, and doctoral dissertations. Inclusion criteria required substantive theoretical engagement with RTTC or closely related justice-oriented frameworks. Documents with only peripheral references were excluded to ensure analytical rigor. The extensive temporal coverage allows for a longitudinal analysis of conceptual shifts and thematic reconfigurations.

Descriptive bibliometric techniques were applied to identify publication trends, citation trajectories, and thematic clustering across decades. The analysis revealed modest academic engagement prior to 1990, gradual growth during the 1990s, and significant expansion after 2008. This post-crisis acceleration corresponds with renewed scholarly concern regarding austerity policies, housing crises, and widening urban inequalities. Keyword co-occurrence mapping identified dominant clusters around participation, governance, housing rights, spatial justice, and urban citizenship. After 2015, new clusters emerged around digital governance, smart cities, and data justice, indicating conceptual adaptation to technological transformations. These bibliometric patterns provide empirical evidence for the ongoing evolution of RTTC as a living theoretical framework.

Inductive qualitative content analysis followed structured coding procedures. A total of 2,983 meaning units were extracted and subjected to open coding. Recurring concepts were grouped into thematic categories and refined through iterative comparison. Four principal analytical dimensions were identified: social, planning, political, and human. Across these dimensions, twenty interrelated subcategories were delineated. This systematic approach allowed for the identification of both dominant and marginalized themes within the global RTTC literature. The qualitative dimension adds interpretive depth that bibliometric analysis alone cannot provide.

Intercoder reliability was assessed using Cohen’s Kappa coefficient, yielding a value of 0.82, which indicates strong agreement. Triangulation between bibliometric findings and qualitative thematic analysis strengthened validity and ensured analytical consistency. Multiple rounds of coding and cross-validation were conducted to minimize subjective bias and enhance reproducibility.

Results and Discussion

The findings demonstrate that RTTC functions as a networked conceptual system rather than a linear theoretical model. Its

four dimensions overlap and interact dynamically, forming a multidirectional framework of justice-oriented discourse. This networked structure suggests that RTTC should not be understood as a fixed doctrine but as an evolving analytical paradigm capable of adapting to shifting socio-economic and technological contexts. The interconnections among dimensions reveal that conceptual development has occurred through cumulative layering rather than replacement, with new concerns expanding rather than displacing earlier justice-oriented claims. This networked configuration has significant implications for how scholars and practitioners operationalize RTTC in research and policy design.

The social dimension emerges as the most prominent thematic cluster. It emphasizes citizen participation, social inclusion, collective agency, grassroots mobilization, and urban identity formation. Participation is framed as the normative cornerstone of RTTC, reflecting the belief that democratic engagement is indispensable for equitable urban development. In numerous cases, this dimension is linked to the revitalization of local democracy and community-based governance initiatives. However, participation is frequently conceptualized procedurally rather than structurally. Mechanisms such as public consultation and participatory budgeting are widely discussed, yet deeper institutional power asymmetries often remain unaddressed. Intersectional analyses highlight how class, gender, ethnicity, and migration status mediate access to participation, revealing structural barriers embedded within governance systems. Addressing these barriers requires moving beyond tokenistic consultation toward genuine co-decision-making power for marginalized communities.

The planning dimension translates RTTC into spatial and policy-oriented instruments. Core themes include housing affordability, equitable service distribution, land-use regulation, inclusive zoning, and resistance to displacement and gentrification. This dimension operationalizes justice within regulatory and infrastructural frameworks and often intersects with debates on

environmental sustainability and urban resilience. Nevertheless, planning reforms frequently operate within neoliberal economic paradigms that prioritize competitiveness and capital attraction. Public-private partnerships and speculative redevelopment projects may undermine redistributive objectives despite rights-based discourse. Consequently, spatial reform alone is insufficient to realize RTTC's transformative ambitions without parallel political restructuring. Planners must therefore engage with political economy constraints rather than assuming that technical solutions can overcome structural inequalities.

The political dimension addresses governance structures, decentralization, accountability, and redistribution of decision-making authority. It foregrounds urban citizenship as an active and participatory practice rather than a passive legal designation. This dimension maintains that urban justice is inseparable from democratic control over economic and spatial processes. Despite its theoretical importance, empirical evidence suggests that political empowerment remains limited. Centralized authority and technocratic governance persist in many contexts, constraining meaningful redistribution of power. Without institutional redesign that embeds democratic oversight within planning and economic systems, participatory initiatives may remain merely symbolic rather than transformative. Political reform therefore emerges as a prerequisite rather than an optional complement to spatial and social interventions.

The human dimension represents a more recent evolution of RTTC discourse. It encompasses lived experience, cultural recognition, urban well-being, social protection, and digital inclusion. The expansion of smart city infrastructure has introduced concerns related to surveillance, privacy, algorithmic bias, and unequal technological access. Data justice emerges as a critical extension of spatial justice, emphasizing equitable governance of digital infrastructure and algorithmic transparency. This dimension emphasizes that urban justice must include recognition,

dignity, and subjective well-being alongside material redistribution. It also highlights the growing importance of protecting inhabitants' rights within technologically mediated urban environments. As cities become increasingly digitized, the human dimension of RTTC will likely grow in both scholarly attention and policy relevance.

Integrative nodes such as spatial democracy, participatory justice, cultural governance, and data equity illustrate the interdependence of dimensions. Transformative potential depends on coordinated progress across all four domains. Three structural imbalances persist: overemphasis on social participation without political restructuring; planning reforms constrained by market-oriented logics; and digital justice themes lacking comprehensive theoretical integration. These imbalances perpetuate the gap between normative discourse and policy implementation and underscore the necessity of adopting a holistic, structurally grounded approach to urban transformation. Overcoming these imbalances requires deliberate efforts to connect debates that currently proceed in relative isolation from one another.

Conclusion

The Right to the City continues to constitute a powerful normative and analytical framework for interrogating and addressing contemporary urban inequalities. Yet, its transformative capacity is contingent upon overcoming conceptual fragmentation and embedding its principles within durable institutional structures. This study advances a four-dimensional integrated model in which social participation, spatial equity, political empowerment, and human dignity function as mutually reinforcing components of a dynamic and interdependent system. Rather than treating these dimensions as discrete domains, the model conceptualizes them as structurally intertwined processes that must evolve simultaneously to generate substantive urban justice.

The findings demonstrate that isolated reforms (whether participatory mechanisms, spatial redistribution policies,

or technological interventions) are insufficient in the absence of deeper political restructuring and institutional accountability. Putting RTTC into practice thus necessitates multi-scalar governance reform, meaningful decentralization of authority, equitable redistribution of urban resources, and transparent decision-making frameworks. Furthermore, the protection of cultural recognition and digital rights must be incorporated into contemporary urban governance, particularly in light of expanding algorithmic management and data-driven infrastructures. Policymakers and urban practitioners should therefore adopt integrated strategies that address multiple dimensions of justice concurrently rather than sequentially.

In an era marked by climate uncertainty, socio-economic polarization, and rapid technological transformation, RTTC serves not only as a critical interpretive lens but also as a normative compass for inclusive and democratic urban future. This research, by clarifying its multidimensional architecture and identifying persistent structural imbalances, contributes to bridging the divide between theoretical discourse and policy practice, offering a coherent foundation for advancing more equitable, participatory, and human-centered urban development trajectories. Forthcoming research should build on these findings by examining how the proposed four-dimensional model can be operationalized in specific urban contexts and governance regimes.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

This article is derived from the first author's doctoral dissertation, conducted under the supervision of the second author and the advisory guidance of the third author. The first author collected and analyzed the data and wrote the manuscript. The second author supervised the research and revised the theoretical framework. The third author provided methodological guidance and critically reviewed the manuscript.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

حق به شهر در گذار: مطالعه‌ای علم‌سنجی-محتوایی از تحول مفهومی تا سیاستی (۱۹۶۷-۲۰۲۰)

سعید غلامی^۱، آتوسا مدیری^۲، علی طیبی^۳

۱- گروه شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: ud.gholami@gmail.com
۲- نویسنده مسئول، گروه شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران رایانامه: ato.modiri@iauctb.ac.ir
۳- گروه شهرسازی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: alitaryebie@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	نظریه «حق به شهر» نخستین بار توسط هانری لوفور در سال ۱۹۶۸ مطرح شد. این نظریه با تأکید بر عدالت اجتماعی، مشارکت شهروندان و توزیع عادلانه فضا و منابع، رابطه میان انسان، فضا و قدرت را بازتعریف می‌کند. با این حال، مرور ادبیات نشان می‌دهد میان بنیان نظری و تحقق عملی آن در سیاست‌های شهری شکاف معناداری وجود دارد و اجرای آن با موانع نهادی و ساختاری روبه‌روست. پژوهش حاضر به دنبال تحلیل جایگاه جهانی این نظریه و واکاوی ابعاد آن است تا تصویری منسجم و کاربردی از پویایی عدالت شهری ارائه دهد. روش پژوهش ترکیبی و مبتنی بر (۱) تحلیل توصیفی-کمی فرکانس واژگان و مقولات بر پایه الگوی لازارسفلد- بارتون برای سنجش بسامدها و (۲) تحلیل محتوای کیفی استقرایی بر اساس روش‌های اشیربر برای استخراج مضامین، طبقه‌بندی مفاهیم و تفسیر میان متنی است. یافته‌ها نشان می‌دهد نظریه «حق به شهر» ساختاری شبکه‌ای و غیر سلسله مراتبی دارد؛ ابعاد اجتماعی (مشارکت و هویت)، برنامه‌ریزی (عدالت فضایی و توزیع امکانات)، سیاسی (حکمرانی و تصمیم‌گیری) و انسانی (حق مسکن، تجربه زیسته و امنیت اجتماعی) در تعامل مستمر قرار دارند. مدل مفهومی نهایی بر هم‌پوشانی و تکمیل متقابل این ابعاد تأکید دارد. پیوند عدالت فضایی، مشارکت مدنی، حکمرانی شفاف و تجربه انسانی مبنای گفتمان معاصر است. برای تحقق کامل نظریه لازم است سیاست‌گذاری چند سطحی، همکاری نهادی، مشارکت واقعی شهروندان و ادغام عدالت اجتماعی، فضایی، زیست‌محیطی و انسانی در فرآیندهای تصمیم‌گیری شهری به کار گرفته شود و این مستلزم تعهد سیاست‌گذاران، تقویت ظرفیت‌های محلی و پایش مستمر سیاست‌هاست. ارزیابی سازوکارهای نهادی و شاخص‌های تأثیرگذاری نیز علاوه بر این اقدامات، ضروری‌اند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۱۷	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۵	
تاریخ چاپ: ۱۴۰۵/۰۲/۳۰	
واژگان کلیدی: حق به شهر، عدالت فضایی، عدالت داده‌ای، دموکراسی شهری، تحلیل محتوایی، علم‌سنجی، سیاست شهری.	

استناد: غلامی، سعید؛ مدیری، آتوسا و طیبی، علی. (۱۴۰۵). حق به شهر در گذار: مطالعه‌ای علم‌سنجی-محتوایی از تحول مفهومی تا سیاستی (۱۹۶۷-۲۰۲۰). فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۸ (۲)، ۱۶۱-۱۴۷.

<http://doi.org/10.22059/jhgr.2026.384631.1008752>

مقدمه

تشدید نابرابری‌های فضایی، مالی سازی زمین و مسکن و بازآرایی نئولیبرالی حکمرانی شهری، شهرها را به عرصه‌های اصلی بازتولید نابرابری اجتماعی در مقیاس جهانی بدل کرده است (Harvey, 2012: 15–21; Aalbers, 2020: 3–7). در این بستر، نظریه «حق به شهر» به‌مثابه چارچوبی انتقادی تکوین یافت که شهر را برساخته‌ای اجتماعی در دل مناسبات قدرت و منطق انباشت سرمایه تلقی می‌کند و این حق را نه امتیازی فردی، بلکه مطالبه‌ای جمعی برای بازتعریف و بازپس‌گیری عاملیت در فرایندهای تولید و باز توزیع فضا صورت‌بندی می‌کند (Lefebvre, 1968: 34–39). در این خوانش، مسئله اصلی امکان مداخله جمعی در تولید و باز توزیع فضاست.

این چارچوب در آثار متفکران بعدی بسط یافت. هاروی «حق به شهر» را حقی جمعی برای بازساخت فرایندهای شهری در برابر منطق سرمایه‌داری نئولیبرال تعریف کرد (Harvey, 2008: 23–28). مارکوزه با تمایزگذاری میان دسترسی صوری و دگرگونی ساختاری، تحقق این حق را منوط به تحول در مناسبات مالکیت و قدرت دانست (Marcuse, 2009: 191–194). فاینشتاین با طرح مفهوم «شهر عادلانه»، عدالت را به مبنای هنجاری برنامه‌ریزی شهری ارتقا داد (Fainstein, 2010: 5–9) و مفهوم «شهروندی شهری» بر باز توزیع مقیاس قدرت و تعمیق دموکراسی شهری تأکید کرد (Purcell, 2002: 102–108). بدین ترتیب، «حق به شهر» به چارچوبی چند سطحی در تقاطع عدالت فضایی، حکمرانی شهری و کنش جمعی تبدیل شد.

با این حال، تجربه دو دهه اخیر نشان می‌دهد که ورود گفتمان «حق» به اسناد سیاستی لزوماً به باز توزیع قدرت یا کاهش نابرابری فضایی نینجامیده است؛ مشارکت شهروندی عمدتاً در سطحی مشورتی تثبیت شده و سازوکارهای حکمرانی همچنان در مدار منطق بازار عمل می‌کنند (Mayer, 2018: 182–186). هم‌زمان، ادبیات نوین بر ابعاد تازه‌ای چون عدالت زیست‌محیطی و عدالت دیجیتال تأکید کرده است (Anguelovski et al., 2020: 3–6; Kitchin, 2021: 45–52)، اما این بسط مفهومی همواره با تعمیق تحلیلی همراه نبوده و در بسیاری موارد عدالت به توزیع خدمات تقلیل یافته و ابعاد ساختاری و سیاسی آن کمرنگ مانده است.

مطالعات منطقه‌ای نشان می‌دهد که «حق به شهر» در بسترهای جغرافیایی مختلف صورت‌بندی‌های متمایزی یافته است. در اروپا، تمرکز بر عدالت فضایی و نقد بازآفرینی نئولیبرالی شهری بوده است (Fainstein, 2014: 12–18; Soja, 2010: 56–63). در آمریکای لاتین، این مفهوم ماهیتی سیاسی‌تر پیدا کرده و در قالب نهادهای سازی حقوقی و جنبش‌های شهری تبلور یافته است (Fernandes, 2011: 42–49; Maricato, 2017: 77–82). در جنوب جهانی، تأکید بر حق به مسکن، ابعاد انسانی و تجربه زیسته گروه‌های حاشیه‌ای برجسته‌تر است (Holston, 2021: 302–309; Wagle & Zárata, 2022: 8–12). در ایران نیز تحقق این حق عمدتاً در چارچوب اصلاحات ساختاری نظام برنامه‌ریزی و باز توزیع نهادی قدرت شهری تحلیل شده است (برهانی و اسمعیلی، ۱۴۰۳: ۱۴۲–۱۴۵؛ خاکساری و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۸–۸۲). باوجود این تنوع، تحلیل‌های تطبیقی ساختاری درباره تحول جهانی این گفتمان همچنان محدود باقی‌مانده است.

از سوی دیگر، مطالعات علم سنجی نشان می‌دهد که حوزه «حق به شهر» طی دو دهه اخیر رشد قابل توجهی داشته است. بررسی‌های اولیه تمرکز جغرافیایی تولید دانش را در اروپا و آمریکای شمالی نشان می‌داد (Brown & Kristiansen, 2009). اما از اواسط دهه ۲۰۰۰ و به ویژه پس از مداخله نظری هاروی، روند انتشار آثار شتاب گرفت (Aalbers & Gibb, 2014; Turok & Scheba, 2019). تحلیل کتاب سنجی ۸۰۹ مقاله نیز حاکی از میان‌رشته‌ای شدن این گفتمان و گسترش آن تحت تأثیر جنبش‌های عدالت محور شهری است (Brito & Andrade, 2022). همچنین، جابه‌جایی تدریجی کانون تولید دانش به سوی آمریکای لاتین، آسیا و آفریقا قابل مشاهده است (Holston, 2021).

(Caldeira, 2022:2021). با این حال، اغلب این مطالعات بر رشد کمی تمرکز داشته و کمتر به بازسازی ساختار مفهومی و توازن درونی ابعاد نظریه پرداخته‌اند.

مرور انتقادی ادبیات سه خلاً اساسی را آشکار می‌کند: عدم توازن میان ابعاد اجتماعی، برنامه‌ریزی، سیاسی و انسانی؛ فقدان تحلیل ساختاری از تحول جهانی گفتمان؛ و تداوم شکاف میان چارچوب‌های تجاری و تحقق نهادی در حکمرانی شهری. از این رو، با وجود تثبیت «حق به شهر» به‌مثابه پارادایمی اثرگذار در مطالعات شهری، معماری مفهومی آن همچنان نیازمند بازسازی تحلیلی است.

مسئله محوری این پژوهش آن است که ابعاد مختلف «حق به شهر» در ادبیات جهانی چگونه صورت‌بندی شده و چه عدم توازن‌هایی میان آن‌ها وجود دارد. بر این اساس، پژوهش حاضر با تلفیق تحلیل علم‌سنجی و تحلیل محتوای کیفی نظام‌مند متون منتشرشده بین سال‌های ۱۹۶۷ تا ۲۰۲۰، در پی بازسازی ساختار مفهومی این گفتمان و ارائه چارچوبی یکپارچه برای کاهش فاصله میان نظریه‌های تجاری و تحقق نهادی عدالت شهری است.

مبانی نظری

مبانی نظری «حق به شهر» بر سه ستون درهم تنیده استوار است: تولید اجتماعی فضا، اقتصاد سیاسی شهر و عدالت شهری. در نظریه تولید فضا، لوفور فضا را برساخته‌ای تاریخی-اجتماعی می‌داند که در بستر روابط قدرت و بازنمایی‌های مسلط شکل می‌گیرد (Lefebvre, 1991: 26-39). از این منظر، سیطره منطق سرمایه بر فضا به تضعیف ظرفیت دموکراتیک شهر می‌انجامد. در اقتصاد سیاسی شهر، هاروی شهر را سازوکاری برای جذب مازاد سرمایه و مدیریت بحران‌های انباشت تحلیل می‌کند (Roberts, 2024: 55). برنر و همکاران نشان می‌دهند که نئولیبرالیسم شهری با بازتنظیم مقیاس حکمرانی، ظرفیت بازتوزیعی دولت محلی را محدود می‌سازد (Brenner et al., 2012: 15-22). در این چارچوب، «حق به شهر» به معنای مداخله در سازوکارهای انباشت و بازآرایی قدرت شهری است. در حوزه عدالت شهری، فاینشتاین عدالت را در سطوح توزیعی، رویه‌ای و بازشناختی صورت‌بندی می‌کند (Fainstein, 2010: 36-42) و رویکردهای جدید ابعاد زیست‌محیطی و دیجیتال را نیز به آن می‌افزایند (Kitchin, Anguelovski et al., 2020: 4). (2021: 48)

تلفیق این رویکردها چهار بُعد تحلیلی «حق به شهر» را آشکار می‌کند: اجتماعی (مشارکت)، برنامه‌ریزی (توزیع منابع)، سیاسی (باز توزیع قدرت) و انسانی (کرامت و تجربه زیسته). با این حال، این ابعاد به صورت متوازن رشد نکرده‌اند و غالباً بعد توزیعی بر ابعاد ساختاری و سیاسی غلبه یافته است. از این رو، بازسازی تحلیلی و یکپارچه این ابعاد می‌تواند چارچوبی برای تبیین شکاف میان گفتمان‌های تجاری «حق به شهر» و تحقق نهادی آن فراهم آورد.

روش پژوهش

در این پژوهش از رویکرد تحلیل محتوای ترکیبی شامل تحلیل توصیفی-کمی برای بررسی بسامد مفاهیم و تحلیل محتوای کیفی استقرایی برای استخراج مضامین استفاده شد (Lazarsfeld & Barton, 1951; Schreier, 2012). این روش امکان بررسی هم‌زمان الگوهای تکرار و تحلیل مفهومی عمیق را فراهم می‌کند و هدف آن درک نحوه بازنمایی ابعاد نظری «حق به شهر» و بازسازی ساختار مفهومی آن بر اساس داده‌های واقعی بود. جامعه پژوهش شامل کلیه اسناد علمی منتشرشده از ۱۹۶۷ تا ۲۰۲۰ بود که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به «حق به شهر» می‌پرداختند؛ نمونه‌گیری هدفمند و چند لایه انجام شد تا تنوع جغرافیایی، موضوعی و نظری حفظ گردد. در نهایت ۱۱۸۶ سند شامل مقالات

علمی، کتب، گزارش‌ها و پایان‌نامه‌ها وارد تحلیل شدند، معیار انتخاب، پرداختن به شکاف میان نظریه و عمل در تحقق این حق بود. داده‌ها از پایگاه‌های گوگل اسکالر^۱، وب‌آف‌ساینس^۲، پروکوئست^۳، ساینس‌دایرکت^۴ و اسکوپوس^۵ استخراج و با کلیدواژه‌های «حق به شهر^۶»، «عدالت فضایی^۷»، «عدالت شهری^۸»، «مشارکت شهری^۹» و «آتری لوفور^{۱۰}» جستجو شدند.

گردآوری و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزارهای زوترو^{۱۱} و مکس کیودی‌ای^{۱۲} ۲۰۲۲ انجام شد و فرایند تحلیل شامل چهار مرحله بود: گردآوری داده‌ها، کدگذاری استقرایی، دسته‌بندی کدها و تحلیل مفهومی نهایی. از مجموع ۲۹۸۳ کد مفهومی استخراج‌شده، کدها ابتدا در ۲۰ زیر مقوله و سپس در چهار مقوله اصلی انسانی، سیاسی، برنامه‌ریزی و اجتماعی سازمان‌دهی شدند و پایایی کدگذاری با ضریب توافق کوهن ۰.۸۲ تأیید شد (Lombard et al., 2002).

جدول ۱. توزیع کدهای استقرایی، زیر مقوله‌ها و شاخص‌های بسامدی در تحلیل محتوای ترکیبی

مقوله اصلی	تعداد کد	زیر مقوله‌های شاخص	واژگان پرتکرار
انسانی	۵۰۲	زندگی روزمره، جنسیت، مالکیت، حقوق شهروندی	شهر، حق، عمومی، اجتماعی
سیاسی	۲۷۳	حکمرانی، سیاست شهری	عدالت، مسکن، سیاست، جنبش‌ها
برنامه‌ریزی	۱۲۷۹	عدالت اجتماعی، برنامه‌ریزی فضایی، تحولات شهری	فضا، برنامه‌ریزی، مشارکت، نئولیبرال
اجتماعی	۹۲۹	هویت، مشارکت، کنش جمعی، عدالت فرهنگی	جهان، توسعه، اجتماع
جمع	۲۹۸۳	-	-

تحلیل روند زمانی نشان داد که در دهه‌های ۱۹۷۰-۱۹۹۰ تمرکز بر نقد سرمایه‌داری شهری و عدالت فضایی بود، از ۲۰۰۰ به بعد به مشارکت مدنی و حکمرانی شهری گرایش یافت و از ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ محور گفتمان به عدالت داده‌ای و حکمرانی دیجیتال تغییر کرده است (Holston, 2021; Caldeira, 2022; Cardullo & Kitchin, 2019). از نظر جغرافیایی، گفتمان از اروپا به آمریکای لاتین، آسیا و آفریقا منتقل شد و در این مناطق، نظریه‌ها در قالب سیاست‌ها و جنبش‌های اجتماعی بومی بازتولید شدند (Fernandes, 2007; Parnell & Pieterse, 2010). بررسی داده‌ها نشان داد که ابعاد اجتماعی و برنامه‌ریزی حدود ۷۴ درصد کدهای استخراج‌شده را تشکیل می‌دهند و مفاهیمی مانند نئولیبرالیسم، عدالت فضایی، مشارکت و جنبش‌های شهری در مرکز شبکه مفهومی قرار دارند. همچنین از دهه ۲۰۱۰، گفتمان پژوهش به سمت موضوعاتی نظیر حکمرانی داده‌ای، دموکراسی شهری و عدالت فرهنگی گرایش یافته است و این نتایج مبنای تبیین تحلیلی بخش یافته‌ها محسوب می‌شوند.

1. Google Scholar
2. Web of Science
3. ProQuest
4. ScienceDirect
5. Scopus
6. Right to the City
7. Spatial Justice
8. Urban Justice
9. Urban Citizenship
10. Henri Lefebvre
11. Zotero
12. MaxQDA

یافته‌ها

درهم تنیدگی ابعاد اجتماعی، برنامه‌ریزی، سیاسی و انسانی در گفتمان «حق به شهر»

تحلیل ۱۱۸۶ سند علمی (۱۹۶۷-۲۰۲۰) نشان داد که «حق به شهر» از یک چارچوب فلسفی اولیه به ساختاری چندبعدی شامل ابعاد اجتماعی، برنامه‌ریزی، سیاسی و انسانی تحول یافته است. در مجموع ۲۹۸۳ کد مفهومی استخراج و در چهار خوشه اصلی سازمان‌دهی شد. تحلیل شبکه‌ای نشان داد این ابعاد به صورت تعاملی عمل کرده و فضا، قدرت، اجتماع و زیست انسانی هم‌زمان در شکل‌گیری گفتمان نقش دارند.

عدالت فضایی، مشارکت اجتماعی و هویت شهری: پیوند ابعاد اجتماعی و برنامه‌ریزی

در دو مقوله اجتماعی و برنامه‌ریزی، واژگان «شهر»، «اوربان»، «فضا»، «عدالت»، «مشارکت» و «هویت» دارای بیشترین بسامد بوده و هسته گفتمان «حق به شهر» را شکل داده‌اند؛ این الگو نشان‌دهنده هم‌پوشانی عدالت فضایی و مشارکت اجتماعی است (جداول ۲ و ۳). در اسناد جهانی، شهر صرفاً یک کالبد فیزیکی تلقی نمی‌شود، بلکه به عنوان فضایی اجتماعی-کنشی تعریف می‌شود که در آن قدرت، فرهنگ و عدالت بازتولید می‌شوند (Harvey, 2003; Soja, 2010). این تحول، گویای چرخش مفهومی برنامه‌ریزی از «طراحی فضا» به «باز توزیع قدرت» است. مطالعات آمریکایی لاتین، به ویژه برزیل و شیلی، نشان داده‌اند که بودجه‌ریزی مشارکتی موجب پیوند عدالت اجتماعی و فضایی و تقویت عاملیت شهروندان شده است (Melgar, 2014; Fernandes, 2007). در تحلیل داده‌ها، واژگانی نظیر برنامه‌ریزی، عدالت^۲، شهرگرایی^۳ و نئولیبرالیسم^۴ در هر دو بُعد اجتماعی و فضایی تکرار شده‌اند که نشان‌دهنده تعامل ساختارهای کالبدی و نیروهای اجتماعی است. در این چارچوب، عدالت فضایی فراتر از توزیع منابع، به حق مشارکت در تصمیم‌گیری فضایی نیز تعمیم یافته است (Harvey, 2012).

جدول ۲. ترکیب واژگان برای مقوله‌های اجتماعی

ترکیب‌های وابسته پسین ^۶	ترکیب‌های وابسته پیشین ^۵	تعداد تکرار واژه کلیدی واژه	زیرمجموعه مقوله‌های اجتماعی
شهر، شهرها، درون شهر، شهر هوشمند، شهر جهانی	مرکز شهر، شورای شهر، اساس‌نامه شهر	۱۱۸۶ شهر (City)	
شهری، شهری انتقادی	فضاهای شهری، توسعه شهری، برنامه‌ریزی شهری، فقر شهری، زندگی شهری، اصلاحات شهری، مناطق شهری، اجتماعی شهری، سیاست‌های شهری، طراحی شهری، زمین شهری، حاکمیت شهری، نظریه شهری، سیاست شهری، بومیان شهری، شهرنشینی، انقلاب شهری، جنبش‌های شهری، تابعیت شهری، نوسازی شهری	۵۷۲ اوربان (Urban)	خرد مقوله‌های هویتی
شهروند شهری	-	۸۹ شهروند/تابعیت (Citizenship)	
انقلاب شهری	-	۴۸ انقلاب (Revolution)	

1. planning
2. justice
3. urbanism
4. neoliberalism

۵. واژگانی که در متون قبل از واژه کلیدی تکرار شده‌اند.

۶. واژگانی که بلافاصله پس از واژه کلیدی در بافت زبانی آمده‌اند و معنای هم‌نشینی را نشان می‌دهند.

اجتماعی	اجتماعی، مسکن اجتماعی، شهری	جنبش‌های اجتماعی، عدالت اجتماعی، طرد اجتماعی، اجتماعات	اجتماعی (Social)	۱۷۸	خرد مقوله‌های اجتماعی - فرهنگی
	جامعه	جامعه محور، توسعه جامعه	جامعه (Community)	۴۷	
	خیابان	فروشندگان خیابانی	خیابان (Street)	۵۳	
	-	-	مقاومت (Resistance)	۳۹	خرد مقوله‌های کنشی
	اصلاح شهری	-	اصلاح (Reform)	۹	
	مشارکت	مشارکت	مشارکت، مشارکتی (Participation)، (Participatory)	۵۲	خرد مقوله‌های مشارکتی
	انتقادی	انتقادی شهری	انتقادی (Critical)	۵۵	
	مشترک	-	مشترک (Commons)	۳۷	

جدول ۳. ترکیب واژگان برای مقوله‌های برنامه‌ریزی

ترکیب‌های وابسته پسین	ترکیب‌های وابسته پیشین	واژه کلیدی	تعداد تکرار	زیرمجموعه مقوله برنامه‌ریزی
عمومی، فضای/فضاهای	-	فضا (Space)	۱۷۴	خرد مقوله‌های مکانی/فضایی
فضای/فضاهای شهری، فضا				
فضایی	عدالت فضایی	فضایی (Spatial)	۵۴	
جنوب، جنوب جهانی	آفریقای جنوبی	جنوب (South)	۴۹	
جهان	بانک جهانی، منشور جهانی، کلاس جهانی	جهان (World)	۲۸	
جهانی	جنوب جهانی، شهر جهانی	جهانی (Global)	۳۲	
مکان، اتفاق افتاد، واقع شد	مکان سازی	مکان (Place)	۳۰	
معاصر	-	معاصر (Contemporary)	۲۸	
بین‌المللی	-	بین‌المللی (International)	۲۲	
مبارزه	-	مبارزه (Fight)	۴۷	
جنبش / جنبش‌های اجتماعی، جنبش، جنبش‌های شهری	-	جنبش‌ها (Movements)	۴۴	خرد مقوله‌های تحولی
مبارزات	-	مبارزات (Struggles)	۴۲	
-	تأملات	تأملات (Reflections)	۳۸	
غیررسمی	سکونتگاه‌های غیررسمی	غیررسمی (Informal)	۳۴	
-	-	عمل/شیوه (Practice)	۲۳	
-	-	بازاندیشی (Rethinking)	۲۲	
-	-	بازآفرینی/اعیان سازی (Gentrification)	۲۸	
-	-	کنشگری (Activism)	۲۰	
-	-	اعتراض (Protest)	۱۰	
عدالت اجتماعی، عدالت فضایی	-	عدالت (Justice)	۸۱	
-	-	شهرگرایی (Urbanism)	۳۵	خرد مقوله‌های برنامه‌ریزی
برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ریزی	-	برنامه‌ریزی (Planning)	۶۷	
-	-	لوفور (Lefebvre)	۳۶	
منشور، منشور جهانی	-	منشور (Charter)	۱۴	

۵۲	نظریه (Theory)	-	نظریه شهری
۴۰	توسعه (Development)	مطالعات توسعه	توسعه، توسعه شهری، توسعه اقتصادی، توسعه جامعه، توسعه پایدار
۳۹	دیدگاه/چشم‌انداز (Perspective)	-	-
۲۶	نئولیبرال، نئولیبرالیسم (Neoliberal)	-	نئولیبرال
۱۹	شمول (Inclusion)	-	شمول اجتماعی

سیاست‌های شهری و باز توزیع قدرت: تعامل بُعد سیاسی با سایر ابعاد

در مقوله سیاسی، مفاهیم «حکمرانی»، «قدرت»، «دولت» و «دموکراسی» پرتکرار بوده‌اند (جدول ۴). این مفاهیم در پیوند مستقیم با عدالت فضایی و مشارکت مدنی تحلیل شده‌اند. نمونه‌هایی چون پورتو آلگره (برزیل) و سئول (کره جنوبی) نشان می‌دهند که الگوهای حکمرانی چند سطحی و بودجه‌ریزی مشارکتی با انتقال بخشی از قدرت تصمیم‌گیری به شهروندان، به افزایش شفافیت و اعتماد عمومی کمک کرده‌اند (Purcell, 2013; Calisto No, & Hsueh, 2022). در مقابل، تمرکز قدرت در شهرهایی مانند لندن و هنگ‌کنگ به تشدید نابرابری فضایی انجامیده است (Friant, 2019). در این چارچوب، مفهوم «دموکراسی فضایی» به عنوان پیوند سیاست، فضا و اجتماع مطرح می‌شود (Purcell, 2014).

جدول ۴. ترکیب واژگان برای مقوله‌های سیاسی

ترکیب‌های وابسته پیشین	ترکیب‌های وابسته	واژه کلیدی	تعداد سند	زیرمجموعه مقوله سیاسی
ترکیب‌های وابسته پسین	حکمرانی شهری	حکمرانی (Governance)	۳۶	خرد مقوله‌های مربوط به حکمرانی
حکمرانی شهری	قدرت	قدرت (Power)	۲۵	
حکمرانی شهری	دولت	دولت (State)	۴۰	
سیاسی، سیاست شهری	اقتصاد سیاسی	سیاست (politics)	۷۸	خرد مقوله‌های مربوط به سیاست
-	-	دموکراسی (Democracy)	۲۵	

تجربه زیسته، مسکن و عدالت داده‌ای: بُعد انسانی در پیوند با فناوری

در بُعد انسانی، مفاهیمی چون «مسکن»، «زندگی روزمره»، «حق» و «عمومی» بیشترین بسامد را داشته‌اند (جدول ۵). این بُعد حلقه اتصال سایر ابعاد است و عدالت فضایی را به کیفیت زندگی شهری پیوند می‌دهد (Wesz et al., 2023). مطالعات تطبیقی در اروپا (فرانسه، آلمان) و آمریکای لاتین (کلمبیا) نشان داده‌اند که سیاست‌های مسکن اجتماعی و فضاهای عمومی فرهنگی، علاوه بر پاسخ به نیازهای مادی، حس تعلق و انسجام اجتماعی را تقویت می‌کنند (Scanlon & Whitehead, 2011; Andres & Gantiva, 2018).

در متون جدیدتر، مفاهیمی چون «عدالت داده‌ای» و «حق دیجیتال» نیز مطرح شده‌اند که نشان‌دهنده توسعه نظریه به حوزه فناوری شهری و زیرساخت‌های هوشمند است (Castro Seixas, 2021; Cardullo & Kitchin, 2019). بدین ترتیب، بُعد انسانی نه تنها تجربه روزمره شهری، بلکه مسئله مالکیت داده و کنترل شهروندی بر زیرساخت‌های فناورانه را نیز دربرمی‌گیرد.

جدول ۵. زیرمجموعه مقوله‌های انسانی و واژگان کلیدی

زیرمجموعه مقوله‌های انسانی	تعداد تکرار	واژه کلیدی	ترکیب‌های وابسته پیشین	ترکیب‌های وابسته پسین
	۱۵۷	عمومی (Public)	فضاهای عمومی، هنر عمومی، سیاست‌های عمومی، مسکن عمومی، حمل‌ونقل عمومی، حوزه عمومی	عمومی
	۹۵	مسکن (Housing)	حقوق مسکن، سیاست مسکن	مسکن، مسکن اجتماعی، مسکن عمومی، مسکن مناسب
خرد مقوله‌های زندگی روزانه	۳۱	هنر (Art)	-	هنر عمومی
	۳۶	زندگی (Life)	-	زندگی روزانه
	۳۴	آموزش (Education)	-	آموزش
	۴۲	انسان (Human)	حقوق بشر	انسان
	۲۸	روزمره (Everyday)	زندگی روزمره	روزمره
خرد مقوله‌های جنسیتی	۳۵	زن (Women)	-	زن
	۳۳	جنسیت (Gender)	-	-
	۲۲۷	حق (Right)	مبنای حقوقی	حق، حقوق بشر، حق‌ها، حقوق مالکیت، حقوق مسکن
خرد مقوله‌های حقوقی - مالکیتی	۳۷	قانونی (Legal)	-	قانونی
	۲۸	دارایی (Property)	حقوق مالکیت	املاک

درهم تنیدگی نهایی و مضامین میان بعدی

ادغام نهایی داده‌ها و تحلیل شبکه‌ای روابط میان کدها (جدول ۶) نشان داد که چهار مضمون اصلی در مرکز شبکه مفهومی قرار دارند: عدالت مشارکتی (پیوند اجتماعی-سیاسی)، دموکراسی فضایی (پیوند سیاسی-برنامه‌ریزی)، حکمرانی فرهنگی (پیوند انسانی-برنامه‌ریزی) و عدالت داده‌ای (پیوند انسانی-اجتماعی). این یافته‌ها نشان می‌دهد که «حق به شهر» دارای ساختاری چند سطحی و شبکه‌ای دارد و با ایده نظری شهر به‌مثابه میدان تولید اجتماعی فضا در سنت فکری لوفور هم‌خوان است.

جدول ۶. یافته‌های اصلی و فرعی از چهار مقوله اصلی

مقوله‌ها	یافته‌های اصلی	یافته‌های فرعی	کلیدواژه‌ها	زیر مقولات	مضمون
	مسائل مربوط به مسکن و محیط‌زیست شهری	دسترسی نابرابر به مسکن مناسب و امکانات زیرساختی	-	زندگی روزمره	
انسانی (۵۰۲ کد/۱۶.۸۳ درصد)	چالش‌های مرتبط با هویت و تعلق مکانی شهروندان	نامتوازن شهری	-	مسکن	حق مسکن، تعلق مکانی، نیازهای سکونت
		تضعیف احساس تعلق و هویت شهری به دلیل تغییرات سریع در محیط‌های شهری	-	هویت مکان شهری	روزمره
		کاهش امکان تصرف و بازآفرینی مکان‌های عمومی توسط شهروندان	-		

				مشکلات زندگی روزمره و مناسبات اجتماعی در شهرها	دشواری دسترسی به خدمات و امکانات شهری برای گروه‌های محروم تضعیف مناسبات اجتماعی و تعاملات روزمره میان شهروندان
				چالش‌های حکمرانی شهری	عدم تمرکز واقعی قدرت و تصمیم‌گیری در سطح شهری سلطه نخبگان و گروه‌های ذی‌نفوذ بر فرآیندهای سیاست‌گذاری شهری
سیاسی (۲۷۳) کد/۹۰۱۵	مسائل مربوط به سیاست‌های عمومی شهری	-	حکمرانی شهری	غلبه رویکردهای نئولیبرالی در برنامه‌ریزی و توسعه شهری سوگیری سیاست‌های شهری به نفع منافع گروه‌های خاص	حکمرانی شهری، سیاست‌های عمومی، نقش قدرت
				موانع مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری‌های شهری	محدود شدن مشارکت شهروندان به حوزه‌های تشریفاتی و غیرحقیقی کمبود فرصت‌های واقعی برای مشارکت شهروندان در امور شهری
				چالش‌های مرتبط با عدالت فضایی	تمرکز امکانات و خدمات شهری در مناطق مرفه نشین و به حاشیه راندن مناطق محروم توزیع نابرابر فرصت‌ها و دسترسی‌ها در سطح شهر
برنامه‌ریزی (۱۲۷۹) کد/۴۲۸۸	مشکلات ناشی از نابرابری‌های فضایی	-	عدالت فضایی	تشدید شکاف‌های اقتصادی و اجتماعی میان مناطق مختلف شهر محدود شدن دسترسی گروه‌های کم‌درآمد به امکانات و خدمات شهری	عدالت فضایی، توزیع امکانات، نابرابری‌های فضایی
				موانع اجرایی در برنامه‌ریزی شهری	غلبه رویکردهای نئولیبرالی در توسعه شهری و سوگیری به نفع سرمایه‌داران غفلت از مشارکت واقعی شهروندان در فرآیندهای برنامه‌ریزی
				نقش جنبش‌های اجتماعی و مبارزات مدنی	جنبش‌های اجتماعی به عنوان بازیگران کلیدی در طرح و احقاق «حق به شهر» مبارزات مدنی شهروندان برای دسترسی به امکانات و خدمات شهری
اجتماعی (۹۲۹) کد/۳۱۰۴				موانع مشارکت شهروندان در امور شهری	محدود شدن فرصت‌های مشارکتی شهروندان در تصمیم‌گیری‌های شهری فقدان نهادهای مستقل و توانمند برای ایفای نقش
					مشارکت مدنی، هویت شهری، جنبش‌های اجتماعی

شهروندان

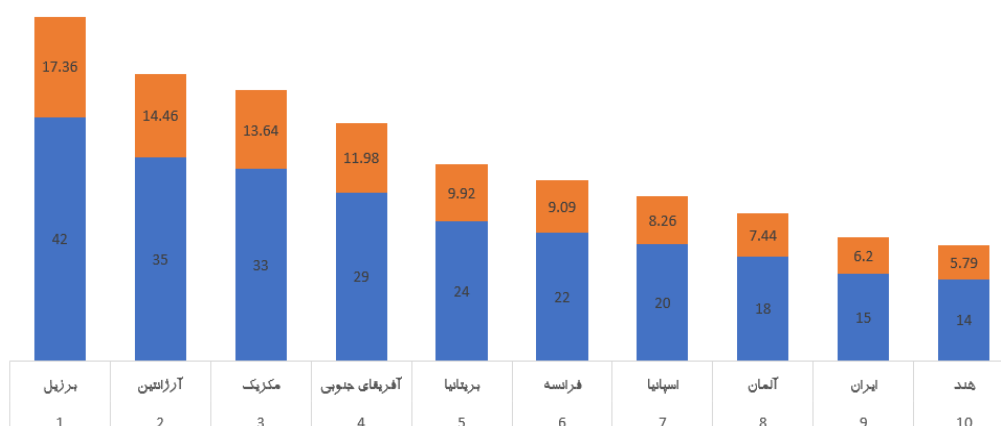
اهمیت توجه به مسائل زنان و
گروه‌های محروم در اجرای
نظریه «حق به شهر»
لزوم تقویت مشارکت این
گروه‌ها در فرآیندهای شهری

ضرورت توجه به جنسیت
و تفاوت‌های اجتماعی

توزیع جغرافیایی و زمانی مطالعات مرتبط با ابعاد حق به شهر

تحلیل ۳۵۹ متن نشان می‌دهد که تولید دانش درباره «حق به شهر» طی پنج دهه گذشته در سطحی بین‌المللی شکل گرفته اما توزیع جغرافیایی نامتوازن داشته است (شکل ۱). بیشترین تمرکز ادبیات بازتاب‌دهنده نقش تاریخی آمریکای لاتین در مباحث نابرابری فضایی، سکونتگاه‌های غیررسمی و مقاومت شهری است. پس‌از آن، آفریقای جنوبی به عنوان نمونه‌ای از تضاد فضایی و میراث تبعیض ساختاری قرار دارد. در اروپا عمدتاً در پیوند با برنامه‌ریزی شهری و باز توسعه فضایی متمرکز بوده‌اند. در آسیا نیز توسعه شتابان، اقتدارگرایی شهری و فناوری‌های نوین شهری نقش مهمی در شکل‌گیری گفتمان داشته‌اند. تحلیل هم‌پوشانی ابعاد نظری و توزیع جغرافیایی نشان می‌دهد که هر منطقه بر اساس زمینه اجتماعی-سیاسی خود بر یکی از ابعاد گفتمان تمرکز بیشتری داشته است: بعد اجتماعی در آمریکای لاتین، آفریقا و جنوب آسیا؛ بعد برنامه‌ریزی در اروپا و شرق آسیا؛ بعد سیاسی در آمریکای لاتین، آفریقای جنوبی و برخی شهرهای خاورمیانه؛ و بعد انسانی-فرهنگی در اروپا و ایران. همچنین تحلیل کشورها نشان می‌دهد که پنج کشور اصلی تولید دانش شامل برزیل، آرژانتین، مکزیک، آفریقای جنوبی و بریتانیا هستند (شکل ۱). بر اساس تحلیل فراوانی کشورها در داده‌ها نیز ده کشور اصلی عبارت‌اند از: برزیل، آرژانتین، مکزیک، آفریقای جنوبی، بریتانیا، فرانسه، اسپانیا، آلمان، ایران و هند (شکل ۱). روند زمانی پژوهش نیز سه دوره اصلی را نشان می‌دهد: دوره نظری (۱۹۶۷-۱۹۹۰)، دوره گسترش عدالت شهری (۲۰۰۰-۲۰۱۰) و دوره تنوع مفهومی و ورود فناوری‌های شهری (۲۰۱۰ به بعد) (جدول ۷).

درصد فراوانی (٪) فراوانی (تعداد تکرار)

شکل ۱. فراوانی ده کشور برتر در پژوهش‌های حق به شهر

جدول ۷. روند زمانی انتشار پژوهش‌های حق به شهر (۱۹۶۷-۲۰۲۰)

دوره زمانی	سال‌های پوشش	تعداد اسناد	درصد از کل	ویژگی دوره
دوره ۱	۱۹۶۷-۲۰۰۰	۹	۲.۶	نظری سازی اولیه، تثبیت مفهومی، خوانش انتقادی اولیه
دوره ۲	۲۰۰۱-۲۰۱۰	۴۵	۱۲.۶	رشد ادبیات عدالت شهری، ورود برنامه‌ریزی فضایی، سیاست‌گذاری شهری
دوره ۳	۲۰۱۱-۲۰۲۰	۳۰۴	۸۴.۸	تنوع مفهومی، داده محوری، ظهور حق دیجیتال، مقاومت روزمره، عدالت داده‌ای
جمع کل	۱۹۶۷-۲۰۲۰	۳۵۹	۱۰۰	-

جدول ۸. توزیع جغرافیایی پژوهش‌ها در چهار بُعد نظری (۱۹۶۷-۲۰۲۰)

بُعد نظری حق به شهر	کشورهای با بیشترین فراوانی	مضمون‌های غالب	نمونه شهرهای پرتکرار
بعد اجتماعی	برزیل، آرژانتین، آفریقای جنوبی، مکزیک، هند	نابرابری فضایی، حاشیه‌نشینی، مقاومت روزمره، عدالت اجتماعی	ریودوژانیرو، سائوپائولو، بوئنوس آیرس، مکزیکوسیتی، ژوهانسبورگ، دهلی
بعد برنامه‌ریزی	فرانسه، بریتانیا، آلمان، چین، اسپانیا	برنامه‌ریزی شهری، باز توسعه، سیاست‌گذاری فضایی، حکمرانی شهری	پاریس، لندن، برلین، بارسلون، شانگهای
بعد سیاسی	برزیل، آفریقای جنوبی، آرژانتین، ایران، ترکیه	سیاست‌های حذف، مقاومت شهری، مشارکت سیاسی، جنبش‌های شهری	ریودوژانیرو، ژوهانسبورگ، بوئنوس آیرس، تهران، استانبول
بعد انسانی- فرهنگی	فرانسه، آلمان، اسپانیا، ایران، چین	تجربه زیسته، حافظه شهری، فرهنگ فضا، هویت شهری	پاریس، بارسلون، برلین، تهران، شانگهای

تحلیل جغرافیایی و زمانی نشان می‌دهد که گفتمان «حق به شهر» طی پنج دهه از چارچوبی عمدتاً نظری و اروپا محور به سوی گفتمانی چندبعدی، تجربی و متمرکز بر کشورهای جنوب جهانی گرایش یافته است. در دهه اخیر، مفاهیمی مانند «حق دیجیتال»، «عدالت داده‌ای» و «دموکراسی فناورانه» دامنه این گفتمان را گسترش داده‌اند. این تحول نشان‌دهنده گذار از رویکرد فلسفی به چارچوبی تحلیلی-کاربردی است که در آن عدالت، فضا، قدرت و تجربه انسانی در تعاملی پویا بازتولید می‌شوند. مطالعات پس از ۲۰۱۰ بیانگر شکل‌گیری نسل جدید تفکر شهری است که شهر را هم‌زمان به عنوان میدان عدالت فضایی، بستر دموکراسی مشارکتی و فضای زیست روزمره می‌داند؛ رویکردی که گفتمان «حق به شهر» را از نظریه انتقادی صرف به چارچوبی عملی برای تحلیل سیاست‌های بازآفرینی شهری، حذف اجتماعی، عدالت دیجیتال و تاب‌آوری شهری تبدیل کرده است و زمینه بحث‌های انتقادی درباره پیوند نظریه، سیاست‌گذاری و حکمرانی شهری را فراهم می‌سازد.

بحث

یافته‌ها نشان می‌دهد چهار بُعد «حق به شهر» (اجتماعی، برنامه‌ریزی، سیاسی و انسانی) به صورت شبکه‌ای و مکمل عمل می‌کنند. بُعد اجتماعی با تأکید بر مشارکت و عدالت، بنیان هنجاری گفتمان را شکل می‌دهد (Lefebvre, 1968; Harvey, 2003). بُعد برنامه‌ریزی عدالت فضایی را به مشارکت در تصمیم‌گیری پیوند می‌دهد و حلقه اتصال عدالت اجتماعی و دموکراسی فضایی است (Soja, 2010; Fainstein, 2014). بُعد سیاسی به توزیع قدرت مربوط است؛ مشارکت مؤثر به توزیع عادلانه‌تر قدرت می‌انجامد (Purcell, 2013; Fung, 2015)، درحالی‌که تمرکز آن نابرابری فضایی را بازتولید می‌کند (Harvey, 2012; Marcuse, 2009). در نهایت، بُعد انسانی بنیان زیسته نظریه است (Rodríguez & Zapata, 2022) و در سال‌های اخیر با مفهوم عدالت داده‌ای به حوزه دیجیتال گسترش یافته است (Cardullo & Kitchin, 2019). در مجموع، تحقق «حق به شهر» در گرو توازن این ابعاد و هم‌پیوندی تجربه زیسته، مشارکت، توزیع قدرت و سازمان‌یابی فضایی است (جدول ۵ تا ۸).

با وجود این انسجام نظری، یکی از یافته‌های محوری پژوهش شکاف میان سطح نظری و اجرایی «حق به شهر» است. با وجود گسترش این مفهوم در ادبیات و اسناد سیاست‌گذاری، تحقق عملی آن با موانع ساختاری مواجه است. مهم‌ترین مانع، غلبه منطق نئولیبرالی در برنامه‌ریزی شهری است که شهر را در خدمت انباشت سرمایه قرار می‌دهد نه عدالت فضایی (Brenner & Schmid, 2015). پیامد آن خصوصی‌سازی فضاهای عمومی، افزایش ارزش زمین و طرد گروه‌های کم‌درآمد است (Peck et al., 2013) و در نتیجه «حق به شهر» به شعاری تقلیل می‌یابد. چالش دیگر، تمرکز قدرت در نهادهای دولتی و اقتصادی است؛ مشارکت اگرچه در اسناد رسمی تکرار می‌شود، اما غالباً به سازوکارهای از بالا به پایین محدود می‌ماند (Marcuse, 2009). افزون بر این، گسست میان سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نیازهای انسانی موجب می‌شود حتی با تصریح عدالت فضایی، ابزارهای نهادی و اقتصادی لازم برای اجرای آن فراهم نشود و مفهوم «حق به شهر» در سطح گفتمان باقی بماند.

یافته‌ها در مقایسه با ادبیات کلاسیک «حق به شهر» نشان می‌دهد اگرچه این مطالعات بر ابعاد اجتماعی و سیاسی تأکید دارند، اما پیوند متوازن میان تمامی ابعاد کمتر مورد توجه قرار گرفته است. مارکوزه بر ابعاد اجتماعی-سیاسی تأکید دارد، اما بعد انسانی را کمتر بسط می‌دهد (Marcuse, 2009). هاروی بر نابرابری فضایی و تمرکز قدرت اقتصادی تمرکز می‌کند، در حالی که نیازهای انسانی و فرهنگی کمتر برجسته است (Harvey, 2012). در مقابل، فاینشتاین و پیرس بر عدالت فضایی در زندگی روزمره تأکید دارند، اما پیوند آن با سازوکارهای قدرت سیاسی را محدودتر بررسی کرده‌اند (Fainstein, 2010; Pierce et al., 2011).

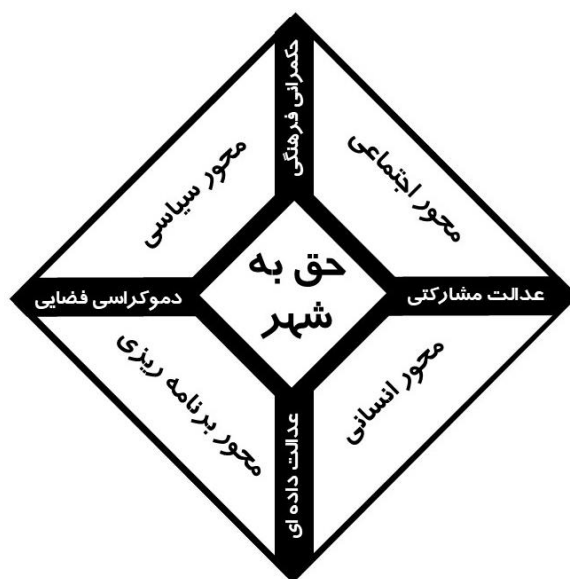
جدول ۹. تطبیق یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج کلیدی مطالعات پیشین

پژوهشگر	مقوله‌های اصلی	یافته‌های کلیدی	نقاط قوت و ضعف
مارکوزه (۲۰۰۹)	ابعاد اجتماعی و سیاسی	تأکید بر مشارکت اجتماعی و حقوق شهروندی	ضعف در توجه به ابعاد انسانی
هاروی (۲۰۱۲)	ابعاد سیاسی و فضایی	توجه به نقش قدرت و نابرابری فضایی	عدم بررسی کافی نیازهای انسانی
فاینشتاین (۲۰۱۰)	ابعاد انسانی و برنامه‌ریزی	اهمیت عدالت فضایی و نیازهای انسانی	نیاز به بررسی بیشتر بعد سیاسی
پژوهش حاضر	تمامی ابعاد	تأکید بر ارتباط میان تمام ابعاد	تلاش برای متعادل‌سازی بین تمام ابعاد

پژوهش حاضر با تحلیل نظام‌مند ۱۱۸۶ سند علمی و سیاستی نشان می‌دهد که گفتمان «حق به شهر» از یک مفهوم نظری انتقادی به ساختاری شبکه‌ای و چندبعدی متشکل از عدالت فضایی، مشارکت اجتماعی، حکمرانی دموکراتیک و تجربه زیسته انسانی تحول یافته است (جدول ۹). این شبکه مفهومی بیانگر آن است که تحقق عملی این نظریه تنها در صورت هم‌پیوندی ابعاد اجتماعی، سیاسی، برنامه‌ریزی و انسانی امکان‌پذیر خواهد بود. بر این اساس، گذار از منطق بازار محور و سرمایه محور به دموکراسی فضایی و باز توزیع واقعی قدرت، شرط اساسی تبدیل این چارچوب نظری به سازوکاری اجرایی و نهادمند در سیاست‌گذاری شهری محسوب می‌شود.

بر این اساس برآیند تلفیق یافته‌های کیفی و تحلیل اسناد علمی در بازه ۱۹۶۷ تا ۲۰۲۰، تصویری جامع از تحول نظریه «حق به شهر» از سطح انتقادی تا مرحله سیاست‌گذاری ارائه می‌دهد (شکل ۲). نتایج نشان می‌دهد که این نظریه، از یک چارچوب فلسفی به مدلی عملیاتی برای تحقق عدالت اجتماعی، فضایی و فناورانه در شهرهای معاصر تبدیل شده است. در پرتو این مدل، پژوهش تأکید می‌کند که تحقق واقعی «حق به شهر» در گرو پیوند میان نظریه و عمل است. شهرهای امروز برای دستیابی به این هدف باید به سوی حکمرانی مشارکتی، عدالت فضایی، شفافیت سیاسی و توجه به نیازهای انسانی حرکت کنند. در نهایت، مدل مفهومی پیشنهادی این پژوهش می‌تواند به عنوان نقشه راهی راهبردی برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان شهری و نهادهای مدنی جهت طراحی سیاست‌های شهری عادلانه‌تر، دموکراتیک‌تر و

انسان‌محورتر مورد استفاده قرار گیرد.

شکل ۲. مدل سازه چهار وجهی نظریه «حق به شهر» در شرایط موجود

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که نظریه «حق به شهر» نه صرفاً یک گفتمان انتقادی در حوزه شهرسازی، بلکه یک چارچوب چندبعدی و تلفیقی است که در چهار بُعد اصلی اجتماعی، برنامه‌ریزی، سیاسی و انسانی بروز می‌یابد. این چهار بُعد در کنار هم، شالوده‌ای را می‌سازند که به واسطه آن، شهر می‌تواند به فضایی برای عدالت، مشارکت و تجربه زیسته انسانی تبدیل شود.

بُعد اجتماعی با تأکید بر مشارکت مدنی، تعاملات اجتماعی و احساس تعلق، نقش زیربنایی در تقویت «حق به شهر» دارد و زمینه‌ساز شکل‌گیری هویت جمعی و مسئولیت‌پذیری شهری می‌شود. بُعد برنامه‌ریزی بر عدالت فضایی، توزیع برابر منابع و طراحی شهری فراگیر تأکید دارد و به‌مثابه سازوکار اجرایی نظریه عمل می‌کند. در کنار آن، بُعد سیاسی به حکمرانی شهری، شفافیت، و توزیع عادلانه قدرت می‌پردازد و از تمرکز تصمیم‌گیری در نهادهای خاص جلوگیری می‌کند. در نهایت، بُعد انسانی بعدی بنیادین است که بر تأمین نیازهای اساسی، از جمله مسکن، امنیت، سلامت و حس تعلق مکانی تمرکز دارد و از این رهگذر، سایر ابعاد را پشتیبانی می‌کند. به بیان دیگر، یافته‌ها نشان می‌دهد «حق به شهر» از یک گفتمان انتقادی به چارچوبی چندبعدی تحول یافته است. تحقق آن در گرو تقویت هم‌زمان مشارکت اجتماعی، عدالت فضایی، حکمرانی پاسخگو و تأمین نیازهای پایه انسانی است؛ زیرا تمرکز یک‌جانبه بر هر بُعد به بازتولید نابرابری فضایی می‌انجامد. از این رو، اجرای عملی این حق مستلزم بازنگری در سیاست‌گذاری شهری، شامل توزیع عادلانه خدمات، سازوکارهای مشارکتی واقعی، شفافیت نهادی و تضمین دسترسی برابر به مسکن، امنیت، آموزش و سلامت است. چارچوب پیشنهادی پژوهش نشان می‌دهد عدالت فضایی، کنش اجتماعی، حکمرانی مشارکتی و نیازهای انسانی در رابطه‌ای هم‌افزا عمل می‌کنند و تعادل ساختاری میان آن‌ها شرط دستیابی به شهری عادلانه و دموکراتیک است. این چارچوب بیانگر گذار نظریه از سطح فلسفی به سطح عملیاتی و قابلیت آن برای مواجهه با نابرابری‌های ساختاری و تمرکز قدرت است.

از محدودیت‌های پژوهش، اتکا به اسناد انگلیسی‌زبان تا سال ۲۰۲۰ و محدودیت‌های روش علم‌سنجی مبتنی بر

فراوانی واژگان است که ممکن است برخی ظرایف معنایی یا تحولات جدید، به ویژه در حوزه حکمرانی داده محور، را به‌طور کامل منعکس نکند. با این حال، نتایج تصویری منسجم از تحول چندبعدی گفتمان «حق به شهر» ارائه می‌دهد و مبنایی برای پژوهش‌های آتی در پیوند عدالت فضایی، حکمرانی شهری و عدالت داده‌ای فراهم می‌کند.

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهام نویسندگان در پژوهش

این پژوهش برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول است که زیر نظر نویسنده دوم و با راهنمایی مشاور (نویسنده سوم) انجام شده است. نویسنده اول، داده‌ها را گردآوری و تحلیل کرده و نسخه اولیه مقاله را نوشته است. نویسنده دوم، بر فرآیند تحقیق نظارت داشته و چارچوب نظری مقاله را بازبینی و اصلاح کرده است. نویسنده سوم نیز راهنمایی روش‌شناختی ارائه داده و مقاله را به صورت انتقادی بررسی کرده است.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این پژوهش ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه کسانی که در انجام این پژوهش به ما یاری رساندند کمال تشکر را دارند.

منابع

خاکساری، علی؛ معصومی فر، امیرحسین و آسایش، مریم. (۱۴۰۰). تحلیل پژوهش‌های عدالت فضایی در برخورداری از خدمات شهری در ایران. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۳ (۳)، ۷۹۳-۸۱۰. DOI: 20.1001.1.20086296.1400.53.3.1.9

برهانی، کاظم و اسمعیلی، شیوا. (۱۴۰۳). رویکرد حق به شهر و تغییرات کاربری زمین شهری راهی به سوی شهر پایدار و عادلانه (مطالعه موردی: کلان‌شهر تهران). *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۶ (۲)، ۱۳۵-۱۴۸. DOI: 10.22059/jhgr.2023.349726.1008551

References

- Aalbers, M. B. (2020). Financial geography III: The financialization of the city. *Progress in Human Geography*, 44(3), 595–607. <https://doi.org/10.1177/0309132519853922>
- Aalbers, M. B., & Gibb, K. (2014). Housing and the right to the city: Introduction to the special issue. *International Journal of Housing Policy*, 14(3), 207–213. <https://doi.org/10.1080/14616718.2014.936179>
- Andres, D., & Gantiva, F. (2018). Methodological proposal for measuring and predicting urban green space per capita in a land-use cover change model: Case study in Bogota. *Population and Environment*. <https://doi.org/10.1007/s11111-022-00400-5>
- Attoh, K. A. (2019). *Rights in transit: Public transportation and the right to the city in California's East Bay*. Athens, GA: University of Georgia Press.
- Borhani, K. and Esmaceli, S. (2024). Right to the city approach and urban land use change A way to a sustainable and just city (Case Study: Tehran city). *Human Geography Research*, 56(2), 135-148. <https://doi.org/10.22059/jhgr.2023.349726.1008551> [In Persian].
- Brenner, N., & Schmid, C. (2015). Towards a new epistemology of the urban? *City*, 19(2–3), 151–182. <https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1014712>
- Brenner, N., Marcuse, P., & Mayer, M. (Eds.). (2012). *Cities for people, not for profit: Critical urban theory and the right to the city*. London: Routledge.

- Britto, M. J. D., & Andrade, L. F. S. (2022). Right to the city: A scientific production review (1995–2018). *Revista de Direito da Cidade*. <https://doi.org/10.12957/rdc.2022.60322>
- Brown, A., & Kristiansen, A. (2009). *Urban policies and the right to the city: Rights, responsibilities and citizenship*. Nairobi: UN-Habitat.
- Calzada, I. (2021). The right to have digital rights in smart cities. *Sustainability*, 13(20), 11438. <https://doi.org/10.3390/su132011438>
- Cardullo, P., & Kitchin, R. (2019). Being a 'citizen' in the smart city: Up and down the scaffold of smart citizen participation in Dublin, Ireland. *GeoJournal*, 84(1), 1–13. <https://doi.org/10.1007/s10708-018-9845-8>
- Carrión, F. (2019). *The right to the city and multilevel governance in Latin America*. Barcelona: CIDOB.
- Fainstein, S. S. (2014). The just city. *International Journal of Urban Sciences*, 18(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/12265934.2013.834643>
- Fernandes, E. (2007). Constructing the 'right to the city' in Brazil. *Social & Legal Studies*, 16(2), 201–219. <https://doi.org/10.1177/0964663907076529>
- Friedmann, J. (2011). *Insurgencies: Essays in planning theory*. London: Routledge.
- Fung, A. (2015). Putting the Public Back into Governance: The Challenges of Citizen Participation and Its Future. *Public Administration Review*, 75(4), 513–522. <https://doi.org/10.1111/puar.12361>
- Hakiminejad, A. (2022). 'The right to the city' and the problem of Tehran. In *Cities in a Changing World* (pp. 233–243). Bristol: AMPS.
- Harvey, D. (2003). The right to the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4), 939–941. <https://doi.org/10.1111/j.0309-1317.2003.00492.x>
- Harvey, D. (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. London: Verso.
- Healey, P. (2007). *Urban complexity and spatial strategies*. London: Routledge.
- Holston, J. (2021). *Insurgent citizenship*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Khaksari, A., Masoumifar, A. H. and Assayesh, M. (2021). Analysis of Spatial Justice in Urban Services Provision in Iran. *Human Geography Research*, 53(3), 793–810. <https://doi.org/10.22059/jhgr.2020.296238.1008074> [In Persian].
- Lefebvre, H. (1968). *Le droit à la ville*. Paris: Anthropos.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Oxford: Blackwell.
- Marcuse, P. (2009). From critical urban theory to the right to the city. *City*, 13(2–3), 185–197. <https://doi.org/10.1080/13604810902982177>
- Peck, J., Theodore, N., & Brenner, N. (2013). Neoliberal urbanism redux? *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1091–1099. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12066>
- Purcell, M. (2013). The right to the city: The struggle for democracy in the urban public realm. *Policy & Politics*, 41(3), 311–327. <https://doi.org/10.1332/030557312X655639>
- Rodríguez, M. C., & Zapata, M. C. (2023). Community-led housing: Between 'right to the city', 'actually existing neoliberalism' and post-pandemic cities. *Urban Studies*, 60(5), 829–846. <https://doi.org/10.1177/00420980221129527>
- Schmid, C. (2008). Henri Lefebvre's theory of the production of space. In *Space, difference, everyday life* (pp. 41–59). London: Routledge.
- Soja, E. W. (2010). *Seeking spatial justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Turok, I., & Scheba, A. (2019). 'Right to the city' and the New Urban Agenda. *Territory, Politics, Governance*, 7(4), 494–510. <https://doi.org/10.1080/21622671.2018.1499549>
- Watson, V. (2016). Shifting approaches to planning theory. *Urban Planning*, 1(4), 32–41. <https://doi.org/10.17645/up.v1i4.727>
- Zanganeh Shahraki, S., Ahmadifard, N., Farhadikhah, H., Fotouhi Mehrabani, B., Haydari, A., Abdali, Y., & Salvati, L. (2020). Spatial planning, urban governance and the economic context. *Land*, 9(5), 169. <https://doi.org/10.3390/land9050169>
- Zukin, S., Kasinitz, P., & Chen, X. (2015). *Global cities, local streets*. New York: Routledge.